

Sabina KWIECIEN **Z dziejów kultury literackiej i polskiego czasopiśmiennictwa czasów II wojny światowej (o monografii Krzysztofa Woźniakowskiego *Polskie czasopiśmiennictwo uchodźcze na Węgrzech 1939–1945*)***

More on the history of literary culture and Polish press during World War II
(A review of Krzysztof Woźniakowski *Polskie czasopiśmiennictwo uchodźcze na Węgrzech 1939–1945*) [*The press of the Polish refugees in Hungary 1939–1945*], Opole 2016

Znawca piśmiennictwa, w tym prasy okresu okupacji hitlerowskiej Krzysztof Woźniakowski¹ poświęcił swoją najnowszą pracę dziejom polskiego czasopiśmiennictwa uchodźczego na Węgrzech czasów II wojny światowej. Zapewnił w ten sposób lukę w badaniach nad czasopiśmiennictwem polskiej diaspory wojennej na Węgrzech w latach 1939–1945. Należy powtórzyć za autorem rozprawy, że zasługująca na uwagę historia kultury literackiej i prasy polskich uchodźców na Węgrzech w latach 1939–1945 nie została dotychczas w pełni doceniona i opisana. Jako przyczynę takiego stanu rzeczy wymienić można rozbieżności faktograficzne² w istniejącej skromnej literaturze przedmiotu³ oraz fragmentaryczny stan zachowania znacznej

* K. Woźniakowski, *Polskie czasopiśmiennictwo uchodźcze na Węgrzech 1939–1945*, Wydawnictwo Scriptorium, Opole 2016, s. 443.

¹ Autor m.in.: *W kręgu jawnego piśmiennictwa polskiego Generalnego Gubernatorstwa (1939–1945)*, Kraków 1997; *Prasa, kultura, wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945*, Kraków 1999; *Polskojęzyczna prasa gazdinowa w tzw. Starej Rzeszy (1939–1945)*, Kraków 2001; *Marginalia i obrzeża. Szkice o zapomnianych konspiracyjnych tomikach poetyckich lat 1939–1945*, Opole 2013; *Polskojęzyczna prasa gazdinowa czasów okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Studia i szkice zebrane*, Opole 2014.

² Autor rozprawy odnotował, że: bibliografia poloników węgierskich H. Csorby i I. Michalak (1958) rejestruje 53 tytuły czasopism i jednodniówek; praca D. Jakubiec (1971) — 45 pism; Z. Antonowicza (1975) — 64; J. Kowalika (1976–1988) — 40; S. Lewandowskiej — 38 tytułów. K. Woźniakowski opowiada się za liczbą 52 pism i pisemek.

³ M.in. materiały wspomnieniowe: J. Anstall (2009); Z. Antonowicz (1987); S. Grzybowski (1999); J. Kurdybowski (1958); T. Lechowicz-Czechowicz (2003); E. Semil (1965). Opracowania m.in.: W. Biegański (1968, 1971, 1978); F. Budzyński (1984, 1988, 1993); H. Csorba (1981, 1985);

liczby tytułów prasowych. Krzysztof Woźniakowski dostrzegł potrzebę podjęcia tego ważnego dla historyków prasy polskiej tematu i rozpoczął badania w tym zakresie już ok. 2007 roku, publikując liczne studia, szkice w czasopismach naukowych⁴ i pracach zbiorowych⁵ oraz dzieląc się wynikami badań m.in. na konferencjach naukowych, posiedzeniach Komisji Prasoznawczej Oddziału PAN w Krakowie.

W wojennych dziejach polskiej prasy uchodźczej na Węgrzech wyróżnił on cztery okresy (s. 13). Pierwszy, mający miejsce od końca września do schyłku października 1939 roku, kiedy powstawały efemerydy prasowe. Fazę drugą, trwającą od listopada 1939 do połowy marca 1944 roku, będącą czasem „rozwoju i stabilizacji wszystkich wydawanych w Budapeszcie centralnych periodyków uchodźstwa” (s. 13). Kolejny okres — od marca 1944 roku, a zatem czas niemieckiej okupacji Węgier i późniejszy rządów węgierskich faszystów Ferencza Szálasięgo. Ostania wyodrębniona — czwarta faza odnosi się do przedziału czasowego od zakończenia na Węgrzech działań

K. Kowalska (2006); A. Kugler i W. Kugler (2009); K. Łubczyk i G. Łubczyk (2012, 2015); A. Przeźniak (1999, 2005).

⁴ K. Woźniakowski, *Budapeszteńskie „Więści Polskie” (1939–1945): główny periodyk polskiego wojennego uchodźstwa na Węgrzech, cz. 1: Czas rozruchu — redakcja Jana Ulatowskiego (listopad – grudzień 1939)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2014, z. 1; tenże, *Budapeszteńskie „Więści Polskie” (1939–1945): główny periodyk polskiego wojennego uchodźstwa na Węgrzech, cz. 2: Czas poszukiwań — redakcja Józefa Winiewiczza (styczeń – czerwiec 1940)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2014, z. 2; tenże, *Budapeszteńskie „Więści Polskie” (1939–1945): główny periodyk polskiego wojennego uchodźstwa na Węgrzech, cz. 3: Czas stabilizacji i rozwoju — redakcja Zbigniewa Kościuszki (czerwiec 1940–marzec 1944)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, z. 3; tenże, „Młodzież” i kontynuacje — uchodźcze szkolne periodyki z Balatonboglár (1943–1944), „Rocznik Historii Polski” 2010, s. 1–2; tenże, „Nasza Świątlica. Materiały Obozowe” / „Materiały Obozowe” — tygodnik Komitetu Obywatelskiego dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech (1941–1943), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011, z. 12; tenże, *Początki polskiej prasy uchodźczej na Węgrzech: efemerydy z końca września i października 1939 roku*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2008, z. 1/2; tenże, *Przygody z cenzurą polskiej uchodźczej społeczności na Węgrzech (1939–1945)*, „Klio” 2011, nr 17 (2); tenże, „Słowo” (1944): polski periodyk na Węgrzech okupowanych przez hitlerowskie Niemcy, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, z. 1; tenże, „Tygodnik Polski. Materiały Obozowe” (1943–1944) — pismo Komitetu Obywatelskiego dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2011, t. 9.

⁵ Tenże, *Almanachy naukowo-kulturalne środowiska polskich uchodźców na Węgrzech w latach II wojny światowej*, [w:] *Od poetyki do hermeneutyki literaturoznawczej. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Kulawikowi w 70. rocznicę urodzin*, pod red. T. Budrewicza i J.S. Ossowskiego, Kraków 2008; tenże, *Czasopisma dziecięce polskiego uchodźstwa na Węgrzech okresu II wojny światowej*, [w:] „Stare” i „nowe” — czasopisma dla dzieci i młodzieży dla dzieci i młodzieży, pod red. B. Olszewskiej i E. Łuckiej-Zajac, Opole 2013; tenże, *Polskie media uchodźcze na Węgrzech w latach 1939–1945 (próba syntetycznego spojrzenia)*, [w:] *Media — czwarta władza? t. 3*, pod red. J. Sobczaka i W. Machury, cz. 1, Opole 2011; tenże, *Węgierski epizod uchodźczy redaktora Zbigniewa Grotowskiego (1939–1945)*, [w:] „Ilustrowany Kurier Codzienny”. *Księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910–1939*, pod red. G. Wrony, P. Borowca, K. Woźniakowskiego, Kraków – Katowice 2010.

wojennych do opuszczenia kraju przez polskich uchodźców wojennych (4 VI 1945 – grudzień 1946). W tym czasie był wydawany ostatni polski periodyk, przypominający pisma ukazujące się w początkowej fazie dziejów prasy uchodźczej na Węgrzech. Określenie przez autora cezury czasowej posłużyło w książce do przedstawienia historii polskich periodyków na Węgrzech w latach 1939–1945.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów poprzedzonych wstępem. Pierwszy z nich poświęcony został historii Królestwa Węgier w latach 1939–1945, kolejny społeczności polskiej na Węgrzech w okresie II wojny światowej. Przedstawienie losów, w tym aktywności kulturalnej „starej Polonii” i polskich uchodźców znacznie ułatwia czytelnikowi rozprawy poznanie, nierozzerwalnie związanych z wydarzeniami historycznymi, dziejów polskiego czasopiśmiennictwa uchodźczego na Węgrzech.

Rozdział trzeci poświęcony został początkom polskiej uchodźczej prasy na Węgrzech — krótkiemu okresowi (wrzesień–październik 1939 roku). Ukazywało się wówczas „szereg quasi-prasowych, paraprasowych, prasowych efemeryd” (s. 76), niekontrolowanych przez władze węgierskie. Na podkreślenie zasługuje fakt, że mimo ubogich źródeł autor ustalił i uporządkował materiał na temat prasowych inicjatyw, podejmowanych w tym czasie. Omówił tutaj następujące tytuły: „Gazetkę Ścienną” (Budapeszt, 1–9 września 1939); „Biuletyn Informacyjny dla Uchodźców Polski” (Budapeszt, 10–28 października 1939), „Polak na Węgrzech” (25 października 1939 – 16 czerwca 1940), wydawany w obozie Jolsva. K. Woźniakowski zauważył, że ostatni z wymienionych periodyków był „pierwszym w ogóle polskim pismem emigracyjnym uruchomionym poza krajem w czasie wojny” (s. 401). W tej części rozprawy wymienione zostały ponadto tytuły: „Pobudka” (Csiz, 28 września – 30 października 1939); „Kurier Poznański” (Magyaresanád, październik 1939); „Dziennik Kisbodacki” (Kisbodak, październik – grudzień? 1939); „Hangoniak” (Hangony, październik 1939). Słuszna wydaje się konkluzja autora, że kwestia ilości pism pozostaje nadal otwarta.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Budapesztańskie „Wieści Polskie” (2 XI 1939–24 II 1944): główny periodyk polskiego wojennego uchodźstwa na Węgrzech*⁶ przedstawiono genezę i powstanie oraz cele i program „Wieści Polskich”. Zadaniem autora były one: „jednym z najciekawszych i najlepiej redagowanych pism polskiej wojennej emigracji (...) reprezentacyjnym i najważniejszym periodykiem naddunajskiej diaspory polskiej” (s. 95) oraz „fenomenem uchodźczego czasopiśmiennictwa okresu drugiej wojny światowej” (s. 401). K. Woźniakowski w dziejach tego periodyku „udającego pismo prywatne publikowane nakładem i staraniem węgierskiego polonofila” (s. 401), a w rzeczywistości „podporządkowanemu bezpośrednio rządowi RP na emigracji a niezależnego od miejscowych struktur uchodźczych” (s. 13) wyróżnił trzy okresy, związane z osobami redaktorów. Pierwszy, kiedy redaktorem naczelnym był Jan Ulatowski (listopad–grudzień 1939), kolejny — okres redak-

⁶ Pismo to stanowiło już wcześniej przedmiot badań K. Woźniakowskiego, zob. przypis 4.

cji Józefa Winiewicza (styczeń – czerwiec 1940) i ostatni — redakcji Zbigniewa Kościuszki (czerwiec 1940 – marzec 1944). Warto przypomnieć, że pierwszy numer tego pisma ukazał się 2 października 1939 roku jako „półtygodnik”, a zespół redakcyjny obok Ulatowskiego tworzyli profesjonalni dziennikarze: Zygmunt Bugucki, Janusz Kowalczyk, Roman Michalski, Jerzy Szwajcer, Franciszka Karczyńska, Zbigniew Grotowski (s. 98). Zadaniem autora recenzowanej książki „Wieści Polskie” w okresie redakcji Ulatowskiego nie stworzyły jeszcze trwałej struktury pisma, niemniej jednak wprowadziły działy i rubryki, kontynuowane w późniejszym okresie. Budapeszteński „półtygodnik” uwagę poświęcał aktualnym wydarzeniom wojenno-politycznym, sprawom wewnętrznym polskiego uchodźstwa, problemom kultury i literatury oraz propagował wśród uchodźców wiedzę o Węgrzech. Jego źródło informacji stanowiła prasa obcojęzyczna. Krzysztof Woźniakowski zauważył, że kolejny okres w dziejach pisma — czas redakcji Józefa Winiewicza zasługuje na uwagę m.in. z powodu podjęcia przez redaktora naczelnego próby zintegrowania ze sobą środowiska dziennikarzy, przebywających na emigracji na Węgrzech. Najdłuższa, ostatnia faza w dziejach „Wieści Polskich” przyniosła przeobrażenia treściowe, wynikające z aktualnej sytuacji Królestwa Węgier. Owe zmiany zarówno treściowe, jak i dotyczące formy i struktury pisma spowodowały, że okres redakcji Zbigniewa Kościuszki autor rozprawy nazywa „czasem stabilizacji i rozwoju” (s. 142). W tej części pracy K. Woźniakowski szczegółowo opisał i omówił zawartość pisma redagowanego przez Kościuszkę. Znakomicie udokumentował swoje badania. Rozważania uzupełniają starannie dobrane ilustracje oraz tabele. Aby zorientować się, jakie zostały w nich podane dane można wymienić m.in.: tabele — przedstawiające źródła informacji „Wieści Polskich” (s. 101, 122, 155); publikacje książkowe wydane nakładem redakcji pisma w latach 1940–1943 (s. 180–181); teksty literackie autorów polskich i obcych opublikowane w okresie od IV 1940 do III 1944 roku (s. 186–190, 191–192); recenzje i omówienia książek literackich i nieliterackich (s. 194–196, 199–201).

Kolejna część pracy została poświęcona przedstawieniu czasopism Komitetu Obywatelskiego dla Sprawy Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech. Pisma wydane pod auspicjami Komitetu powstały w okresie wskazanym przez autora recenzowanej pracy jako druga faza w dziejach wojennej prasy uchodźczej na Węgrzech (od listopada 1939 do marca 1944 roku). K. Woźniakowski dokonał z autopsji szczegółowych analiz wszystkich kluczowych periodyków: „Naszej Świetlicy. Materiały Obozowe” / „Materiały Obozowe” (pisma o podwójnym tytule wydawanego od 2 lutego do 4 lipca 1943 roku, redagowanego m.in. przez Zbigniewa Załęskiego, Stanisława Opokę-Loewensteina, Władysława Dzięgiela i Edwarda Janusa); „Tygodnika Polskiego. Materiały Obozowe” (25 sierpnia 1943–12 marca 1944, redagowanego przez Edwarda Janusa); „Młodzieży” (1943–1944, kolejni redaktorzy Marian Jasiński i Stefan Grochowski). Ostatnie z wymienionych pism było szkolnym miesięcznikiem — organem Gimnazjum i Liceum w Balatonboglár, ukazującym się początkowo w postaci opatrzonej własnym tytułem jednodniówek.

Tę część pracy, tak jak w przypadku wcześniejszego rozdziału, autor wzbogacił o materiał ilustracyjny.

Rozdział piąty, poświęcony również trzeciemu okresowi w dziejach polskiego czasopiśmiennictwa uchodźczego na Węgrzech (od listopada 1939 do marca 1944 roku) przynosi interesujący obraz czasopism wydawanych pod egidą budapeszteńskiej oficyny wydawniczej Biblioteka Polska, działającej od 1 czerwca 1941 roku. W repertuarze wydawnictwa, kierowanego przez Wandę Pełczyńską, obok książek i broszur znalazły się również czasopisma. Jej staraniem i nakładem ukazały się roczniki naukowo-kulturalne: „Rocznik Polski. Kalendarz Polaka na Węgrzech” (listopad/grudzień 1942–styczeń 1944, redaktor Zbigniew Grotowski); „Rocznik Polaka na Węgrzech” (maj 1943–czerwiec 1944, redaktor Stefan M. Grzybowski) oraz — co podkreśla autor recenzowanej książki — jedyne pisemko dla młodszych dzieci „Jestem Wasza” (marzec – czerwiec 1943, redagowane przez Marię Grażynę Ławrukianiec). Wśród czasopism Biblioteki Polskiej zdaniem autora na szczególną uwagę zasługuje wydanie za rok 1943 „Rocznika Polskiego. Kalendarza Polaka na Węgrzech” „stanowiące «swoistą po części wartościową do dziś encyklopedię» polskiego uchodźstwa wojennego na Węgrzech, bardzo obficie ilustrowaną specjalnym aneksem fotograficznym” (s. 404).

W ostatniej części monografii przedstawione zostały niezachowane dziś efemerydy, gazetki i jednodniówki publikowane od listopada 1939 do końca 1943 roku. Wśród nich znalazły się tytuły m.in.: pisemek harcerek, gazetek obozów wojskowych i cywilnych, organu Duszpasterstwa Polskiego na Węgrzech, pisemka studenckiego. K. Woźniakowski uwagę poświęcił dekadówce „Słowo” (20 lipca–grudzień 1944, redagowanej przez Zdzisława Antoniewicza). Było to jedyne pismo wydawane w „najczarniejszym» okresie dziejów polskiego uchodźstwa na Węgrzech” (s. 14) w realiach niemieckiej okupacji oraz czasach rządów Ferencza Szálásiego. Ostatni przedstawiony w książce periodyk to „Biuletyn Informacyjny”, który ukazał się już po zakończeniu na Węgrzech działań wojennych. Autor dotarł do zachowanego unikatowego egzemplarza z 8 lipca 1945 roku.

Krzysztof Woźniakowski rozważania na temat polskiej prasy uchodźczej na Węgrzech 1939–1945 podsumował ważnym stwierdzeniem:

jest to karta z dziejów kultury literackiej i polskiego czasopiśmiennictwa czasów drugiej wojny światowej (zwłaszcza emigracyjnego) ze wszech miar zasługująca na uwagę i docenienie, tym bardziej niezwykła, iż (...) formalnie umiejscowiona po przeciwnej stronie frontu, niż aliancki obóz polityczno-wojenny, w skład którego wchodziły emigracyjne władze RP i podległe im formacje wojskowe walczące z Niemcami (s. 405).

Rozprawa K. Woźniakowskiego napisana z dużą kompetencją zasługuje na wysoką ocenę i uznać należy ją za prekursorską. Zawiera pierwszy w dotychczasowej literaturze naukowej dokładny i rzetelny obraz dziejów polskiego czasopiśmiennictwa

uchodźczego na Węgrzech okresu II wojny światowej. Trud badawczy autora nie ograniczył się jedynie do ustalenia genezy, programów, redakcji, czy przedstawienia struktury treściowej periodyków. Pisma ocenione zostały w kontekście ówczesnej sytuacji społecznej, politycznej, ekonomicznej i kulturalnej. Drobiazgowa analiza tytułów prasowych pozwoliła ustalić jakie zagadnienia i dlaczego były pomijane i przemilczane. Autor udowodnił jak ważną rolę pełniła prasa w życiu polskich uchodźców na Węgrzech. Służyła utrzymaniu tożsamości narodowej Polaków oraz stwarzała możliwość wypowiedzenia się działaczom społecznym i politycznym, publicystom, przedstawicielom środowiska literackiego. Książka wnosi istotny wkład zarówno do badań na historię prasy, jak i szeroko rozumianymi dziejami Polaków na Węgrzech w latach 1939–1945.

Należy podkreślić, że praca liczy 443 strony i powstała w wyniku analizy treści zachowanych pism, które znajdują się w zbiorach Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Katedry Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Monografia została zaopatrzona w indeksy nazwisk, pseudonimów i kryptonimów oraz tytułów czasopism, wydawnictw i jednostniówek. Całość rozważań, jak zauważono wcześniej, została uzupełniona bogatym materiałem ilustracyjnym, co umożliwia zapoznanie się z szatą graficzną przeanalizowanych pism.